

WAS FILIPS MOR WERKELIJK SCHILDER?

In zijn uitvoerige studie over „Utrechtse schilderkunst in de tweede helft van de 16de eeuw” in Jaarboek Oud-Utrecht 1978, p. 106-191 heeft drs. J. A. L. de Meyere ook een plaats ingeruimd aan Filips Mor, zoon van de vooral onder zijn verspaanste naam Antonio Moro bekende kunstschilder Anthonis Mor (1). Hij deed dit, zoals hij zelf zegt (zie p. 150, noot 99), op gezag van Christiaan Kramm (1797-1875, schilder, verzamelaar, architect en directeur van de Stads-Academie van Bouwkunst te Utrecht), die op grond van een gegeven, ontleend aan het archief van het kapittel van St. Salvator te Utrecht (ook genoemd Oudmunster), waarvan Filips Mor kanunnik was, meende te kunnen aantonen, dat deze ook schilder was. Ook schilder, want hij was allereerst een humanist (zijn verlatijnste naam is Philippus Morus), die vooral bekend is als neolatijns dichter en als zodanig het onderwerp vormde van mijn in 1977 verschenen publicatie (2).

Bij het daaraan voorafgaand archivalisch onderzoek bleek mij helaas, dat de gegevens die Kramm uit het archief van Oudmunster (thans bewaard in het Rijksarchief in Utrecht) meedeelt, onvolledig zijn en ook niet altijd juist. Het is niet mijn bedoeling hier in te gaan op al datgene wat Kramm naar voren brengt (3), ik wil mij beperken tot de vraag, of hij Filips Mor terecht in deel 4 (Amsterdam 1860) van zijn encyclopedie over „De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders...” heeft opgenomen, m.a.w. of Filips Mor werkelijk schilder was. M.i. is er wel aanleiding tot enige twijfel en ik zal dat in het onderstaande trachten te adstrueren. Vooraf wil ik opmerken, dat het hier eigenlijk een nogal onbelangrijke kwestie betreft. Immers, van Filips Mor's penseel is geen enkel werk bewaard of zelfs maar bekend (ook drs. de Meyere wijst daarop). Wanneer we dus in de een of andere oude bron vermeld zouden vinden, dat hij schilder geweest is, zou dit enkel betekenen, dat er een naam aan de lijst van Utrechtse schilders zou kunnen worden toegevoegd. Maar aan een naam zonder meer hebben we niet veel.

Kramm baseert zich op een protocol van het kapittel van Oudmunster van 11 mei 1568, dat hij als volgt weergeeft (4): „Hebben de heeren (5) den schilder van den Capittle, Mr. Philips Mor, hun medebroeder, commissie gegeven, om te schrijven aan zyn vader Mr. Anthonis Mor, te Antwerpen, dat hy beschikken sal een patroon, daarnaer men 't heylich Cruys sal laten setten”. Deze weergave bevat, naast kleinere afwijkingen van de tekst die niet ter zake doen, één kapitale vergissing: in plaats van „den schilder van den Capittle” staat er in het protocol: „indt scheyden van den capittle” (6). Dat is volkomen duidelijk, hieraan is geen twijfel mogelijk (zie bijgevoegde illustratie).

Commissie boeke M. J. J. J. Mor.
Hij gheleijde die boeke beeyt dat p. 150
vandy capite p. 150. 150. 150. 150. 150.
commissie boeke M. J. J. J. Mor.
Hij gheleijde die boeke beeyt dat p. 150
vandy capite p. 150. 150. 150. 150. 150.
commissie boeke M. J. J. J. Mor.
Hij gheleijde die boeke beeyt dat p. 150
vandy capite p. 150. 150. 150. 150. 150.

Archief van Oudmunster no. 215, fol. 146 recto

Aangezien nu bovengenoemd protocol, zoals ook drs. de Meyere naar voren brengt, het enige bewijs is dat Kramm voor het schilder-zijn van Filips Mor aanvoert, zullen we moeten vaststellen, dat hij hem zonder enige grond heeft opgenomen. Zoals dat wel meer gebeurt, hebben latere kunsthistorici (Alfred Michiels, Henri Hymans, Alfred von Wurzbach) Kramm's vergissing zonder meer overgenomen en het is gemakkelijker om te zien, hoe een van hen er zelfs verder op doorborduurt (7). De verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij Kramm zelf: wanneer iemand citeert en zeker wanneer hij citeert uit moeilijk bereikbare en dus ook moeilijk controleerbare bronnen, zoals archiefstukken, moet men ervan op aan kunnen, dat hij goed citeert (8).

Uit het bovenstaande zou men mogen besluiten, dat er geen reden is om Filips Mor onder de schilders te rekenen, ware het niet, dat ik een tweetal aan Kramm blijkbaar onbekend gebleven gegevens vond die in tegenovergestelde richting schijnen te wijzen. Het eerste daarvan ontleen ik eveneens aan het archief van Oudmunster. Het is een document dat gedateerd is 23 november 1579, dus anderhalf jaar nadat Filips Mor met de expeditie van koning Sebastiaan was vertrokken om nooit meer terug te keren (waarschijnlijk mei 1578) en dat zich bevindt in het dossier ter regeling van zijn vele nagelaten schulden (9). Ik citeer het in zijn geheel, omdat het ook nog uit anderen hoofde voor kunsthistorici van belang is:

Wij onderscreven als mede broeders, van wegghen de Bruerscap van Ste Lucas gelegen te preharen binnen Utrecht bekenken ontfangen te hebben wt handen van Mr. Jacob Cuijnretorf Scholaster ende Mr. Folcardt Montsima Canonick tot Oudemunster als executoren van salige Mr. Philips Mor de somme van vier ende vijftich stuyvers wt sake vande dootscult ende contingent ofte anpaert twelck den voorsch. Mor gehouden was te betalen tot de scilderije vant altaer bij Erst van Scajck sallige) geschildert op S. Lucas altaer ende sijn erfgenamen noch an ten achteren sijn...

Ondertekend: Peter Jansz. van Sipenes en: Jacob den Noelien. „Het was de gewoonte“, aldus S. Muller Fz., „dat elk gild in de kerk zijner parochie een altaar bezat, waarop het gild zelf, of een kerkelijke broederschap, die alle leden omvatte, eenige diensten door een eigen priester met haar eigen kerkmeubelen deed verrichten“ (10). Het schildersgilde St. Lucas gebruikte de kapel in het klooster van St. Andries van de Dominicanen of Predikheren (vandaar „te preharen“) (11). De schildersfamilie Van Schayck wordt door drs. de Meyere behandeld p. 151-155. In mijn publikatie uitte ik de veronderstelling, dat met „Erst van Scaijck sa.“ bedoeld is Ernst van Schayck II, maar het laatste woord hierover is natuurlijk aan de kunsthistoricus. Peter van Sipenes en Jacob den Noelien (ook genaamd Jacop Collyn of Jacoop dye Olley) komen beiden voor in de door Muller gepubliceerde ledenlijst van het gilde van 1569 (12).

Het tweede gegeven vinden we bij de Utrechtse geleerde Arnoldus Buchelius (Aernout van Buchel, 1565-1641). In handschrift 837 van de Universiteitsbibliotheek te Utrecht, dat door Buchelius eigenhandig gemaakte afschriften van gedichten bevat, komt op fol. 120 recto en verso een Latijns gedicht voor van Filips Mor (13). Buchelius noteert daar: „Vidi Emblema quod 4. dicit auctor pictum et scriptum manu Ph. Mori ut sequitur“. Vertaald: „Ik heb een embleem gezien waarvan de auteur zegt, dat het het vierde is geschilderd (of wellicht beter: getekend (14)) en geschreven met de hand van F. Mor als volgt“. Daarna laat Buchelius het „Christiana concordia“ (Christelijke eendracht) getitelde gedicht volgen en daaronder tekenet hij het door Mor gemaakte embleem na: in het midden een kelk, daarachter kruislings scepter en zwaard, boven de kelk een zwevende duif, het geheel besloten binnen een krans (zie bijgevoegde illustratie). Volgens van Sipenes en den Noelien was Filips Mor dus lid van het schildersgilde St. Lucas. In mijn publikatie heb ik ten aanzien van hun getuigenis enig scepsis getoond, o.m. omdat de naam van Filips Mor niet voorkomt op de bovengenoemde ledenlijst van het gilde. Maar blijkbaar had ik hieraan geen al te grote waarde mogen hechten; want wel blijkt daaruit, dat hij in 1569 in ieder geval geen lid was, maar er volgt niet met absolute zekerheid uit, dat hij geen schilder was: drs. de Meyere wijst er op (p. 106), dat zelfs beroemde schilders als Mor's vader Anthonis Mor en diens leermeester Jan van Scorel niet op de lijsten van het Utrechtse schildersgilde zijn te vinden. Van de andere kant: we horen van Mor's lidmaatschap na zijn overlijden. Het zal wel altijd zijn voorgekomen, dat, als een kannunnik was overleden - en zeker als het een kannunnik betrof die zoveel schulden naliet als Filips Mor - een aantal schuldeisers, maar ook de nodige would-be-schuldeisers toesnelen om te proberen nog iets te bemachtigen. Zou het misschien mogelijk zijn, dat men Filips Mor, die ongetwijfeld wel connecties zal gehad hebben met de mensen van het St. Lucasgilde, posthuum tot lid promoveerde om een kortelje mee te kunnen pikken?

Vidi Emblema quod 4. dicit auctor
 pictum et scriptum manu Ph. Mori ut sequitur.
 CHRISTIANA CONCORDIA
 Ad Magisterum Gerardum a Mercurio
 cognatum.
 De socii una fides eademque iuncta Monarche
 In unicum tendat Deum;

Universiteitsbibliotheek Utrecht, handschrift 837, fol. 120 recto

Buchelius brengt ons in kennis met een door Filips Mor gemaakt embleemdicht en geeft ons zelfs een weergave van de door Mor gemaakte emblematische voorstelling (het enige overblijfsel op het gebied van de beeldende kunst dat we van Mor bezitten!). Maar heel veel waarde hoeven we daaraan niet te hechten: de voorstelling is nogal simpel en zou ook binnen het bereik liggen van menigeen die niet op de titel van schilder aanspraak maakt. En voor het overige plaatst Buchelius ons voor een raadsel. Wat is er bedoeld met de woorden: „waarvan de auteur (auctor) zegt, dat het het vierde is“? Wat betekent hier auctor en wie is ermee bedoeld? Dit Latijnse woord heeft een bijzonder ruime betekenis. Moeten we uit Buchelius' mededeling afleiden, dat Filips Mor een reeks Latijnse embleemdichten met bijgevoegde tekeningen produceerde? Noodzakelijk lijkt mij dat in ieder geval niet (15).

Ik blijf aarzelen om de vraag „Was Filips Mor werkelijk schilder?“ zonder meer bevestigend te beantwoorden. Buchelius, die meestal nogal zorgvuldig is in het vermelden van kwaliteiten en herhaaldelijk over hem spreekt, noemt hem nooit schilder, maar uitsluitend kanunnik, dichter en wiskundige en hetzelfde geldt voor Valerius Andreas' levensbericht van hem (16). In opschriften van door zijn vriend Janus Dousa tot hem gerichte gedichten vinden we hem enkele malen aangeduid als mathematicus, nooit als schilder. Dousa prijst uitvoerig Mor's dichterschap, maar nergens vinden we bij hem ook maar een toespeling op diens schildertalent (17). Het is best mogelijk, dat Filips Mor ooit iets geschilderd heeft; bij een zoon van Antonio Moro mogen we inderdaad de mogelijkheid tot schildertalent aannemen en het is heel waarschijnlijk, dat hij ooit pogingen op dit terrein heeft gedaan; maar ik betwijfel, of deze werkzaamheid zodanig is geweest, dat hij op de naam van schilder aanspraak kon maken.

Blijft nog één punt dat opheldering vraagt. Het is wel zeker, dat Kramm het document van de „Bruerscap van Ste Lucas“ en de passage bij Buchelius niet gekend heeft: anders zou hij, die zijn bronnen meestal in extenso weergeeft, deze zeker gepubliceerd hebben. Maar hoe is het dan te verklaren, dat hij Filips Mor desondanks in zijn werk opnam, maar dan op grond van een verkeerd gelezen tekst? Dit is zo merkwaardig, dat het een afzonderlijke verklaring behoeft. Hoe kwam hij ertoe het toch heel duidelijk „Indt scheyden

vanden capittle" verkeerd te lezen? Het is mij niet gelukt die vraag met enige zekerheid te beantwoorden. Het is bekend, dat Kramm bij zijn onderzoek geholpen werd door J. J. Dodt van Flensburg (1800-1847, sinds 1828 „amanuensis aan de academische bibliotheek", een aartssnuffelaar, die niet alleen uit de handschriften van die bibliotheek - de tegenwoordige Utrechtse Universiteitsbibliotheek - maar ook uit de Utrechtse archieven een schat van gegevens te voorschijn bracht). Zelfs vond ik in de verkoopcatalogus van Kramm's nalatenschap, Utrecht, Beyers 1875 onder no. 646: „Adversaria van Dodt van Flensburg van wat hij in de archiven over de kunstschilders enz. gevonden heeft in portefeuille mss. 4to". In het exemplaar van deze verkoopcatalogus dat zich bevindt in de Bibliotheek van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, Amsterdam staat bijgeschreven, dat dit nummer voor fl. 6,— verkocht werd aan „Archief", waarmee alleen het Utrechtse archief bedoeld kan zijn. Met de hulp van Mej. J. G. Riphaagen vond ik dit nummer terug in het Gemeentearchief: het is naar alle waarschijnlijkheid het tegenwoordige nummer bibliotheek 2259 xxx, dat thans in de catalogus voorkomt als: „(J. J. Dodt van Flensburg), Aantekeningen voornamelijk uit de protocollen van Utrechtse notarissen betreffende Utrechtse geslachten". Aangezien het schrift van Dodt van Flensburg bijzonder moeilijk te lezen is - al S. Muller Fz. merkte dit op (18) - is het verklaarbaar, dat de beschrijving van de verkoopcatalogus enigszins anders is uitgevallen. Maar in deze aantekeningen komt de door Kramm geciteerde tekst niet voor, ze bevatten trouwens bijna uitsluitend materiaal met betrekking tot de 17de eeuw (19). Een andere mogelijkheid is, dat Kramm de tekst vond in andere, wellicht niet be-

waarde aantekeningen van Dodt van Flensburg. Gezien de moeilijke leesbaarheid van diens schrift zou het dan verklaarbaar zijn, dat hij „indt scheidyden" heeft aangezien voor „den schilder". Een verdere mogelijkheid is, dat Dodt van Flensburg de passage bij Buchelius of het document van de „Bruerscap van Ste Lucas" ooit onder ogen heeft gehad en uit zijn herinnering aan Kramm heeft meegedeeld, dat hij ergens gevonden had, dat Filips Mor ook schilder was. Bij Kramm moet zich dan bij het zoeken in het archief van Oudmunster het door Freud, Jung e.a. projectie genoemde verschijnsel hebben voorgedaan dat we b.v. ook vinden bij de zondagsjager, die zozeer beheerst wordt door het beeld van „het haas" dat hij in zich draagt, dat hij als hij in de verte een boomstronk of een steen ziet die enigszins op een haas lijkt, onmiddellijk losbrandt. Maar hoe dit ook moge zijn, het feit dat Kramm zich wel eens vergist heeft, hoeft niets af te doen aan de achting die deze Utrechter door zijn van grote speurzin en vlijt getuigende publikaties en door zijn vele andere activiteiten verdiend heeft.

P. M. M. Geurts

Noten

- (1) Op dit feit werd mijn aandacht gevestigd door de heer R. L. H. M. Pijls van de Universiteitsbibliotheek te Utrecht.
- (2) P. M. M. Geurts: De Utrechtse kanunnik Philippus Morus, neolatijns dichter, Met aanhangsel: Werken van Philippus Morus, Nieuwkoop, B. de Graaf, 1977 (Bibliotheca humanistica et reformatrica, vol. 21), 151 pp. + facsimiledeel. In het vervolg afgekort als: Morus. Dat drs. de Meyere deze publikatie, die op geheel ander terrein ligt dan de zijne en deze bovendien min of meer heeft gekruist, niet heeft opgemerkt, is volkomen begrijpelijk. Een bespreking ervan komt o.a. voor in Maandblad Oud-Utrecht, jg. 50(1977), p. 155.
- (3) Om in het kort de voornaamste misvattingen aan te geven: Het is niet juist, dat Filips Mor zich op 6 maart 1563 bij het kapittel *beklaagt*, omdat hij al vier jaar lid was van het kapittel zonder de aan zijn prebende verbonden inkomsten te hebben ontvangen en evenmin, dat het kapittel eiste, dat hij legale bewijzen voor zijn kanonikaat zou overleggen (zie Morus p. 23v., vgl. 21). Dat Filips Mor op 4 augustus 1578 in de slag bij Alcazarquivir gesneuveld zou zijn, is helemaal niet zo zeker (Morus p. 7, 9v., 44). Over zijn literaire werken valt zeer veel meer te zeggen dan Kramm te berde brengt (Morus p. 49vv.). Inderdaad schreef hij een *Triumphus pecuniae* (Triomf van het geld, 1577, gedeeltelijk in handschrift bewaard, Morus p. 49v., 52, 56), maar het is een misverstand te menen, dat deze cantilene *jaarlijks* door de kinderen (d.w.z. door de leerlingen van de Hieronymusschool te Utrecht) gezongen werd (al heeft wellicht Valerius Andreas tot dit misverstand aanleiding gegeven).

Idem, fol. 120 verso

- (4) Chr. Kramm: De levens en werken . . . deel 4, p. 1162.
- (5) Met de „heeren“ zijn bedoeld de kanunniken van Oudmunster.
- (6) Morus p. 34
- (7) Morus p. 107v., noot 91.
- (8) Buiten beschouwing laat ik nu maar de vraag, of de term „schilder van het kapittel“ op zich Kramm al tot enige argwaan ten opzichte van de juistheid van zijn lezing had moeten brengen. Kwam het inderdaad voor, dat een kapittel een eigen schilder had, zoals het een deken, proost of scholaster had? Verdacht lijkt ook, dat de kwalificatie „schilder van het kapittel“ door de context geenszins geëist wordt.
- (9) Morus p. 45v.
- (10) De Utrechtse archieven: I, Schildersverenigingen te Utrecht, Bescheiden uit het Gemeente-Archief, uitgegeven door S. Muller Fz., Utrecht 1880, p. 3.
- (11) Zie het in de vorige noot genoemde werk, p. 16 enz.
- (12) Zie te zelfder plaatse p. 59, 61.
- (13) Morus p. 53, 91, 151
- (14) Het Latijnse werkwoord pingere kan naast „schilderen“ ook de betekenis hebben van „tekenen“.
- (15) Morus p. 126, noot 262.
- (16) Morus p. 7vv.
- (17) Morus p. 73vv.
- (18) In een ongedateerde brief die is gevoegd bij Universiteitsbibliotheek Utrecht handschrift 1175: J. J. Dodt van Flensburg: Aantekeningen . . . betreffende Nederlandse geschiedenis en biografie. Ook in deze aantekeningen komt, als ik goed gezien heb, de door Kramm verkeerd gelezen tekst niet voor.
- (19) Evenmin vond ik genoemde tekst in Gemeentearchief bibliotheek no. 2253: Chr. Kramm: Losse biografische aantekeningen in handschrift betreffende verschillende meest Utrechtse kunstenaars.

HET GROOT-BEIJERWERK VAN DE UTRECHTSE DOMTOREN (2)

De slagplekken in de klokken

Bij opmetingen van de slag- of slijtageplekken in 1976 en 1977 aan de binnenzijde der slagringen, ontdekte ik behalve slagplekken, veroorzaakt door het luiden (deze liggen immers diametraal tegenover elkaar) ook nog een aantal onregelmatige plekken, die beslist niet veroorzaakt waren door het luiden, maar die wel veroorzaakt waren door het slaan van de klepel. E. Vaartjes, die mij assisteerde bij mijn onderzoek ter plaatse, attendeerde mij op een paar slagplekken die ik over het hoofd had gezien.

Het gaat hier om plekken op de volgende vijf klokken: de Maria, de Martinus, de Michaël, de Baptist en de Magdalena. Daar de Salvator over 90° gekeerd is, valt zijn (beier)slagplek samen met die van het luiden en is daardoor op het eerste gezicht niet meer aantoonbaar. Bij nader onderzoek in april 1978 echter bleek dat er toch iets van een slagplek waarneembaar was aan de Salvator, die mogelijk wijst op een proefopstelling. Ook blijft het mogelijk dat de Salvator nauwelijks werd gebruikt als beierklok maar dat lijkt me toch heel onwaarschijnlijk.

Het zevende luidklokje (Jezus Maria Johannes) bezit alleen twee kuilen veroorzaakt door het luiden. Dit bewijst alweer dat deze klok niet hoorde bij de reeks van twaalf (zie blz. 70).

Ik heb op grond van de gevonden slijtageplekken een reconstructie gemaakt van de wijze waarop er in de

16de eeuw op de domklokken werd gebeierd. De heer Haakma Wagenaar Sr. dank ik hierbij voor het maken van de reconstructietekeningen.

Van de vijf grootste klokken werden de klepels door middel van een mechanisme, dat bevestigd zat op een extra staander recht onder de betreffende klok, getrokken. Dit mechanisme moet men zich voorstellen als een soort tuimelaar voorzien van een contra-gewicht.

Dit blijkt wanneer men de klokken intekent in de plattegrond van de oude Berchvrede van 1505. De beiermeester zal gestaan hebben ten noorden van de grootste klok Salvator, zoals we dat al eerder zijn tegengekomen op de Buurtoren (punt B in de tekening op pag. 68). Een rechtstreekse verbinding klepel-beierman bestond niet; deze werd onmogelijk gemaakt door de zware bouw van de Berchvrede en door het enorme klepelgewicht. „Scyven“, de oude benaming voor de voorloper van onze katrol, bestaand uit één wiel, worden in de Rekeningen genoemd. Ze dienden om de touwen te leiden van de klepel naar de beierman. Het aantal gebruikte houten dan wel metalen „scyven“ bedroeg tot ver boven de vijftig.

Bij het nauwkeurig onderzoek naar de slagplekken kwam ik overigens tot de conclusie dat er tegenwoordig te veel met de klokken wordt geluid. Er beginnen zelfs al stukjes brons los te laten in de slagkuilen van de Mariaklok.